

ATASÖZLERİ VE ÇİFT İSİMLER

Nisaybay HÜSENOV*

Özdeyişler ve atasözleri her milletin milli zenginliklerinden biri sayılır. Milletin örf-adeti, medeniyeti, tarihinin özelliklerini kısa ve aynı anda net olarak yansıtan bu gibi bileşimler eşsiz bir önem taşımaktadır. Özdeyişler fikri güzel ve anlamlı olarak yansıtabilmesi açısından konuşmanın açık ve etkili olmasını sağlar. Bileşimler yüzyılları meyvesi olarak şekil almış ve süslenmiş olduklarından dolayı bünyesindeki her kelime kendi anlamına ve tarihine sahiptir. Bileşimler binlerce kelime içermektedir. O yüzden biz sadece atasözlerindeki kişisel isimler, daha doğrusu çift olarak kullanılmakta olan isimlerin özellikleri konusu üzerinde durmak istedik. Zira atasözleri ve onların içerdiği isimlerin etimoloji bakımından tahlilini yapmakla ona sahip olan milletin tarihi, medeniyeti ve manevi hayatının ayrıntılı yönleri de açıklanabilir.

Araştırmaların sonuçlarına baktığımızda Özbek atasözlerinde aşağıdaki isimler çift olarak daha çok istifade edilmektedir. Alihoca-Hocaali, İsa-Musa, Eşmet-Taşmet, Hasan-Hüsen (Hüseyn).

Alihoca-Hocaali. Halk arasında bu hikmet dolu kelime "her ikisi de aynı", biri ötekisinden fark etmez" anlamları verebilmek için kullanılmaktadır. Bu mantıkla yola çıkarsak Alihoca ve Hocaali isimleri arasında ayırım yok gibi gözükmüyor.

Antroponimik araştırmalar Alihoca ismi Hocaali ismini aynen karşılayama-

dığını göstermektedir. Yani her iki isimde de esas rol oynayan HOCA kelimesidir. Hoca farsça sahip, hükmeden anlamına geliyor. Dilbilimciler hoca kelimesinin nereden geldiğini ve nerede kullanılacağını iki çeşit olduğunu söylüyorlar. Bazı kaynaklara göre hoca unvan olarak ilk kere dört halife Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali'dan doğmuş olan evladlara nisbeten kullanılıyor. Bu kelimenin bir başka fonksiyonda kullanıldığını 10. yüzyılda Samanoğulları devletinde görüyoruz. Yani vezirler ve harp komutanlarına da hoca unvanı vermiştir. Hoca Seyit (Muhammed Peygamberimizin evladı) dan sonra gelen ama ikinci imtiyazlı tabaka sayılır. Daha çok kendilerinin halife evladı olduğunu ispat eden hoca seyit ata belgisine sahip olanlar toplumda büyük mevki ve ayrıcalığa sahip olmuşlar.

Çift ismin içerdiği Ali Peygamberimizin damadının adı ve aali-yüksek anlamına geliyor.

Hoca kelimesinin tutuğu yerine bakarak Alihoca ve Hocaali isimlerini ayırt edebiliyoruz.

Alihoca-Ali hocadır, yani hocaların evladını mensup olana denir. Hocaali Ali ismindeki beyefendi ya da hükmeden Ali.

İsa-Musa. Bu isimler "İsa da kendi yoluna, Musa da kendi yoluna", "İsanın elemi Musa'dan almış" gibi atasözlerinin mecazen ne anlattıklarını öğrenmek için isimlerinin etimolojisine ve tarihine göz atmak lazım.

* Taşkent Maliye Enstitüsü.

Özbek ve Rus Dilleri Bölüm Başkanı

İsa-Hıristiyan dininin kurucusu sayılmış Peygamberin adı. Efsanelere göre O Meryem ananın kutsal ruhdan gebe olması sonucunda doğar ve hıristiyanlığı yaymaya çalışır. Yahudiler mahkemesinin ve ayaklarını haça kararak öldürülmüş. İsa eski Yahudi dilindeki yesva kelimesinden geliyor ve Tanrının merhameti anlamındadır. Edebiyatta İsa "Mesih" adında da bilinmektedir. Mesih eski Yahudice metiah-kutsal yağ sürülmüş anlamını taşıyor. İsanın talimatı İncil-Mukaddes Kitapta yansıtılmıştır. Bu ismin lugavi manası 3 çeşit anlatılmaktadır.

1. MU-SO, So-ağaç yani su ağacı.
2. MESSEV - Çocuk
3. MESSU - Şu içinde bulunmuş çocuk

Yahudilik talimatı Musanın kitabı Tevrat'ta anlatılıyor.

Demekki, İsa-Hıristiyanların, Musa Yahudilerin Peygamberi olduklarından kendilerine onu yol tutmuşlardır. Bu nedenle İsa da kendi yoluna, Musa da kendi yoluna atasözü mecazen "her insanın tuttuğu yolu, dünyaya bakış açısı kendine göre doğrudur" demek istediğini söyleyebiliriz.

"İsanın elemi Musa'dan almak" ise mecazen "birinden aldığı dargınlığın elemi hiç ilgisi olmayan başkasına darılmak yoluyla gidermek anlamında kullanılıyor.

Eşmet-Taşmet. Bu iki isim daha çok ağızlarda geniş kapsamda kullanılıyor. Yani birinin ismi gerektiğinde örnek olarak Eşmet ya da Taşmet icemlerinden istifade ediliyor. İsimlerin bu özelliği atasözlerinde ediliyor. Örnek: İşi İşmet yapar, Taşmet laf eder.

Bu atasözü mecazen "işini biri yapıyor ama bu işe hiç alakası olmayan başka birisi ben yaptım diye söylenir anlamında yapmadığı bir işi yaptım diye övünenlere deniliyor. Her iki isim de çift kelimelerden oluşmuştur. Eş-Muhammed, Taş, Muhammed kısaltılarak memed-memet; daha da kısa şekli "met"e dönüşmüş. Eş eski türkçede dost, çift anlamını veriyor. Taş kelimesi de türkçe ata isim olarak kullanıldığında sert, dayanıklı anlamındadır. Her iki isim kafiyeli olduğu için halkın hikmetli sözlerinde geniş yer alıyor.

Hasan-Hüsen. Özbekler "Akıl ve edep - Hasan ve Hüseyin" "Akıl-Hasan, Edep-Hüsayin" atasözlerini eski zamanlardan biri kullanagelmışlerdir. Bu atasözü mecazen "akıl ile edep - ikiz" anlamındadır. Atasözündeki Hasan ve Hüseyin (Hüsen) isimleri İslam dini ile bağlı olduğundan dolayı ayrıca mecazi ve dinsel siyasal muhteviyata sahiptir.

Hasan - Muhammed'in büyük torunu ve ikinci imam sayılır.

Hasan ve Hüseyin (Hüsen) Peygamberimiz Muhammed (SAV.)'in torunu olduklarından dolayı halk arasında çok merhurdur. Hasan ve Hüseyin'in dış görünüşleri biri birine çok az (bir yaş) olduğu onların ikiz olarak anlaşılmasına neden olması. Her iki isim de Arapça Hasana'dan geliyor.

Hasan iyi açık gönüllüdür. Hüseyin ise Hasan kelimesinin Arap dilindeki sarma anlamını veren şeklidir.

Demekki Hasan ve Hüseyin isimlerinin asıl manası iyi, açık gönüllü. Bu atasözündeki mecazi manaya, akıl ve edebe uygun geliyor. Dinsel-siyasal anlamı ise "ikiz" kelimesinde yansımaktadır.